

Россия Федерациязының чырыдыдышкын яамызы
Тыва Республиканың өөредилге яамызы
Чөөн-Хемчик кожуунуң өөредилге эргелели
Тус чернин бюджеттиг ниити билигнин өөредилге чери
Чыргакы ортумак школазы

Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
1 дугаар дужаалы-биле
чөпшээрээн.

Оржак Ч. /Донгак О.М./
«19» август 2024г

9-ку класска

тыва чогаал эртемниниң

ажылчын программазы.

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Хен-оол Оксана Баламовна.

2024-2025 өөредилге чылы

Чыргакы.2024г

ТЫВА ЧОГААЛ (9 класс)

Тайылбыр бижик

9 класска тыва чогаалга ажылчын программаны Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының НШХИ-ниң сүмелээни «*Тыва чогаал*» эртемниң ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына (Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак тургускан. 2012), «*Федералдыг ажылчын программа*» (2023ч.) Ооржак Л.Х., 9 класстың «Тыва чогаал. 9 класс». (авторлары: Ю.Ш.Кюнзегеш, М.А.Кужугет., 2001, 2007) номунга дүүштүр тургускан.

Программаны тургузарына үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;

Тыва чогаал эртемниң ниити характеристиказы

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар болгаш тыва улустуң аас чогаалы тургузуп турар. Тыва улустуң аас чогаалы болгаш литература – Тыва Республиканың чонунуң культуразының эң улуг доктаамал эстетиктиг чаңчылдарлыг уран чүүлү. Ол чонну чаагай чаңчылдарга кижизидериниң, өгбелерниң алдарлыг төөгүзүн өөренириниң, келир үеге бүзүрөп болур дугайында идегелди быжыглаарының бир чепсээ. Делегей литературазының болгаш Россия чоннарының шылгараңгай чогаалдарын номчуп, тыва чогаал-биле деңнеп сайгарар. Төрээн чогаал кичээлдери уругларның делегей көрүүшкүнүн, эстетиктиг шынарларын, хамааты туружун хевирлээр.

Өөреникчилер чечен чогаалды өөренип тургаш, философиядан, этикадан кижиге хамаарышкан билиишкиннерни шингээди алып (буянның сеткил болгаш каржы чорук, мөзү-бүдүш шилилгези, кижиге болгаш бурган, амыдырал болгаш өлүм, чуртталга, салгал солчулгазы, кижиге болгаш ниитилел, кижиге болгаш бойдус, кижиге болгаш кижиге, кижиге болгаш нация, кижиге болгаш кижиге төрөлгөтен, ат-алдар, хүлээлге, арын-нүүр дугайында дээш оон-даа өске).

Чогаалды өөрениринге эптиг байдал тургустунганының түннелинде эпоханың сагыш-сеткил база культура амыдыралы; чуртталганың аайы; үениң хүн бүрүдеги боттуг талалары; шажынның база ниитилел медреселиниң өске-даа хевирлери; эпоханың социал-психологтуг мөзүлери; чон-биле харылзаазы; эртемниң база техниканың чедишкиннери; материалдыг культураның тураскаалдары дээн ышкаш социал-төөгүлүг, этнокультурлуг билиглер быжыгар.

Тыва чогаалда тыва улустуң сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкиннери мөөңнеттинген.

Тыва чогаал кичээлдеринге өөредилге болгаш кижизидилге ажылын чаңгыс аай, тудуш харылзаалыг чорудар.

Школага «Тыва чогаал» эртемни өөредириниң сорулгалары:

Литература өөредириниң ниити сорулгазы – өөреникчилерни төрээн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературлуг

болуушкуннарны хүлээп алырын, шын үнелеп билирин сайзырадыр, оларның эстетиктиг көрүштөрүн, негелделерин, идея-чаңчылдарлыг хамааты туружун хевирлээр.

Тыва чогаалды амыдырал-биле холбап билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээр. Ол ышкаш:

Өөредир:

- чогаал сөзүглелинин тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгарып билир кылдыр өөредир;
- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн ылгап, ханы сайгарып билир кылдыр өөредир;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөннөш уткалыг чогаалдарны сайгарып, деңнеп, бадыткап, түңнеп өөредир;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (*Интернет четкизи, словарьлар, немелде номчулга номнары, энциклопедиялар*) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап билирин сайзырадыр;
- чогаадыкчы ажылдарның хевирлерин сайзырадыр;
- уругларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыр;
- уран номчулганың негелделеринге дүүштүр чечен чогаалдың аңгы-аңгы хевирлерин аяңныг номчуурун сайзырадыр;
- чечен чогаалда болуушкуннарны, фактыларны төөгү-биле шүүштүрүп билирин сайзырадыр.

Кижизидер:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт культуразын үнелеп билир кижини хевирлээр;
- тыва дылының байлаан, улустуң аас чогаалының болгаш чечен чогаалдың дээжизин камнап, непередип, салгалдарга дамчыдып бээр күзелдиг кижини кижизидер;
- улустуң аас чогаалының чыыкчыларының кылган ажылын, тыва чечен чогаалдың амыдыралды, төөгүнү тода, шынныг көргүскенин үнелеп билир кижини кижизидер;
- номчулгага сонугалдыг, чогаадыкчы езу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалдарынга камгалап билир кижини кижизидер.

«Тыва чогаал» курузунуң өөредилге планында туружу

2024-2025 өөредилге чылында 9 класска **тыва чогаалды** өөредиринге неделяда 2 шак көрдүнгөн. 34 өөредилге неделясында 68 шакка программаны өөредир.

9 класска «ТЫВА ЧОГААЛ» эртемин өөреткенинин түңнелинде школалычларның чедип алган турар ужурлуг чүүлдери:

Бо программа 9 класстарның доозукчуларының бот-тускайлаң, эртемден дашкаар, предметтиг дараазында түңнелдерни чедип алыры башкының кичээл планында көрдүнгөн болур.

Бот-тускайлаң түңнелдери.

- бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билир;

- кичээлдин сорулгазын боду тургузуп, тодарадып билир;
- өөрениринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медреселдиги-биле угаап билир;
- амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырып билир;
- мөзү-шынары бедик, бот-сайзыраңгай чогаадыкчы кылдыр ажылдап өөрөнгөн;
- бойдушту үнелеп, оон хоойлуларынга чагыртып шыдаар;
- ада-өгбенин төөгүзүн, чаагай чаңчылдарын билип, сагып чоруур;
- тыва чоннуң, күрүнениң төлээзи кылдыр бодун санап чоруур;
- өске чоннарның төлээлери-биле эп-найыралдыг, кандыг-даа кижиге сагыш чогаачал болур;
- кижилерге камныг, кадык амыдыралдыг, өске улуска эки үлегер бооп шыдаар;
- Төрөөн чуртунга, чонунга ынак, ие дылынга, чечен сөске, ада-өгбенинден дамчып келген езу-чаңчылдарынга хумагалыг болур;
- тыва чечен чогаалды чүгө өөрениринин утказын билир;
- патриотчу тура-соруктуг, күш-ажылга ынак, эртем-билигже чүткүлдүг болур.

Эртемден дашкаартүңнелдери.

- чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле чергелештир өөренир, чаа билиг алырының аргаларын шингээдип билир;
- «Тыва чогаал» эртемин байдалга дүүштүр ажыглап, шингээдип алган билиглерин амыдыралга ажыглап шыдаар;
- эртемге чедип алган билиглерин таварыштыр харылзажып, чугаалажып билир; культуруг чугааны сагыр;
- чүгө өөрениринин сорулгаларын билир, ону янзы-бүрү аргалар-биле чедип шыдаар;
- чидиг (берге) айтырыгларны чогаадыкчы арга-биле дилеп тывар;
- кылыр чүвезин сорулгазының аайы-биле планнап, хынап, үнелеп билир;
- өөрөнгөн чүүлдерин системажыдып билир;
- янзы-бүрү медээ алыр чүүлдерни (*номнар, орус-тыва, тыва-орус, орфографтыг дээш оон-даа өске словарьлар, интернет курлавыр, энциклопедия*) тып, ажыглап билир;
- херек материалдарны сорулгазының аайы-биле чыып, анализтеп, дамчыдып, таарыштыр ажыглап билир;
- кыска сөзүглелдерни тургузуп, утка-шынарын, темазын, идеязын тодарадып шыдаар;
- эртемниң кол билиглерин деңнеп, анализтеп, тодарадып, системажыдып, бөлүктөп билир;
- чечен сөстү, улустуң аас чогаалын амыдыралынга ажыглап билир;
- кижиге бүрүзүнүң бодалын дыңнап, чөпшээрэжип, эдип билир;
- бодунуң бодалын тода илередип, бадыткап, үнелеп, даап бодап, түңнөп билир;
- коллективтиг ажыл үезинде бодунуң үлүүн кирип, кылыр чүүлдерни хуваап, кады ажылдап, удур-дедир хынажылгага киржип билир;
- кандыг-даа чоннуң төрөөн чогаалының үнелин, чаражын, сайзырап хөгжүп чоруурун медресеп билир;
- тыва чогаалдың өске эртемнер-биле холбаазын билир, өске эртемнерден алганы янзы-бүрү медээлерни төрөөн дылынга дамчыдар;

Предметтиг түңнелдери.

9-ку класстың өөреникчилеринин чедип алыр кол-кол мергежилдери болгаш чаңчылдары:

- тыва литератураның сайзырап келгениниң үе-чадаларын билир;
- өөрөнгөн чогаалының бижиттинген үези-биле харылзаазын билир, оларны литературлу агымнар-биле чергелештир көрүп билир;
- литература-төөгүлүг байдалды ниитилелдин амыдыралы болгаш культуразы-биле чергелештир көрүп билир;
- чогаалдың этиктиг болгаш эстетиктиг шынарларны тодарадып билир;

- чогаалдың этиктиг, философчу, социал-төөгүлүг проблематикасын тодарадып билир;
- аңгы-аңгы жанрларның чогаалдарын утка-шынар талазы-биле ылгап билир;
- чогаалдың уран-чечен онзагайын барымдаалап долу сайгарылгазын кылып билир;
- өөрөнгөн чогаалын бот-тускайлаң үнелээрде, литература төөгүзүнүн барымдааларын база литература теориязының айтырыгларын ажыглап билир;
- чогаалды аянның номчуп билир (шээжи-биле база);
- аңгы-аңгы жанр-хевирлерниң чогаалдарына шын делгеренгей харыыны тургузуп, сөзүглелиниң утказын чугаалаарының бүгү аргаларын билир;
- бижимел ажилдарның бүгү хевирлерин күүседир, чогаадыгларның янзы-бүрү хевирлерин бижип билир;
- словарьлар, энциклопедиялар болгаш янзы-бүрү немелде материалдар-биле ажылдап билир;
- эртемни шингээдиң алганының түңнелинге даянып, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, делегей көрүүшкүнү делгем, дыл-домаа сайзыраңгай болур.

Коммуникативтиг компетенциядан:

- чугааның янзы-бүрү хевирлерин шингээдиң алыр;
- аас болгаш бижимел чугааның үндезиннерин, дылды ажыглаарының мергежил, чаңчылдарын чугула херек ажыл-агыйжы болгаш анаа-даа чугаага ажыглап билир;
- улус-биле харылзажып билир;
- логиктиг боданыышкынын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- тыва литературлуг дылдың нормаларын шингээдиң;
- сөс курлавырын байыда;
- словарьлар-биле ажылдап билир;
- улус мурнунга чүве чугаалап билир;
- аянның номчуп билир;
- харылзаалыг сөзүглелди дыңнап азы аянның номчуп тура, ында сөстөрниң үн тургузуун шын дыңнап азы тода адап билири, херек черлерге логиктиг ударениени болгаш үн доктаашкынын сагыыр;
- сөзүглелдин утказынга дүүштүр үнүн бедидип, чавызадып, дүргедедиң, оожумнадып номчууру азы чугаалаары дээш о.ө

Дыл талазы-биле компетенциядан:

- тыва литературлуг дылдың кол нормаларын шингээдиң алыр;
- сөс курлавырын байыдар, чугаазын шын тургузуп билир;
- төрөөн чогаалдың өзек билиглерин сайгарар;
- янзы-бүрү дыл словарьларын ажыглап билир.

Культура талазы-биле компетенциядан

- тывачогаалды тыва чоннуң национал культуразының илереттинер бир хевири кылдыр медресеп билир;
- улустуң аас чогаалының, чечен чогаалының чоннуң төөгүзү-биле харылзаалыын, национал онзагайларын билир;
- тыва чугаа этикединиң нормаларын сагыыр болгаш канчаарчогаалда киргенин хайгаараар;
- тыва национал культураның хөгжүлдезиниң аайы-биле сөстөрниң утказын шын тайылбырлап билир болур.

9 класска «Тыва чогаал» эртемниң утказы.

Школага өөредир-биле чогаалдарны дараазында чүүлдерни барымдаалап шилээнин даянып кылган өөредилге программасында айтып турар:

- а) чогаалдың бедик идеялин, уран-чеченин, амыдыралчызын, өөредиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазын;
- б) тема аайы-биле хөй талалыын, улуг төөгүлүг болуушкуннарның болгаш амгы үениң амыдыралында бир мөзүлөш чүүлдерниң ужур-дузазын билип алырынга таарымчалыын;
- в) жанрларның болгаш стильдерниң хөй янзылыын;
- г) өөреникчилерниң хар-назынынга чогаалдарның таарымчалыын.

Класс бүрүзүнге кириилде кичээлдер бетинде өөредилге номнарының авторлары болгаш номнуң боду-биле кыска таныштырылганы кылыры, күрүнениң өнчү-хөрөңгизили биле үндүргөн номнарга камныг болурун суртаалдаары көрдүнгөн.

9-ку класска. 2012 чылдың өөредилге программазы-биле алырга, «Аас чогаалы болгаш литература – сөстүн уран чүүлүнүн ийи төрөл хевирлери» деп кириилде кичээлдерниң соонда дараазында кезектерге бердинген чогаалдарны өөредири көрдүнгөн: I. «Мөңгө даштын сарыны...», II. «Танды, Саян – ийи сынның аразынга...», III. «Дайын дээрге дарызыг чыт...», IV. «Тос-ла чүзүн малымайны...», V. «Аспас дизе, хая көрүн...». Бо кезектерде тыва литератураның төөгүлүг оруунун дугайында, тыва тоолчулар дугайында тайылбырлар; тураскаал бижиктерге үндезилеп бижиттинген, шаандагы Тыва, төрөөн чурт, Ада-чурттуң улуг дайынының үезинин, репрессия чылдарының дугайында чогаалдар болгаш чогаал теориязындан *очерк, баллада, трагедия* дугайында билиглер кирген.

9 класска «Тыва чогаал» эртеминиң утказын болгаш өөреникчилерниң белеткел деңнелинге хамаарышкан кичээлдин негелделерин (өөреникчинин чүнү билир ужурлуун, чүнү кылып билир ужурлуун) дараазында **календарь-темалыг планнарда** долузу-биле көргүскөн.

Аас болгаш бижимел ажылдарның түңнелдерин үнелээринин негелделери

Өөреникчилерниң класска-даа, бажыңга-даа кылган бижимел ажылдарын болгаш аас харыыларын база чогаадыкчы ажылдарын (төлевилелдер-биле дээш о.ө) башкы болгаш өөреникчи боду азы оон эштери «5», «4», «3», «2», «1» деп демдектер-биле айтып үнелээр. Уруглар бот-боттарының ажылын үнелеп турар таварылгада, аңаа хамаарыштыр башкының чөптүг тайылбыры база чугула. Демдектерни өөреникчилерниң билиинге дүүштүр салыры - өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың бир кезии.

Аас-биле харыыларны үнелээринин барымдаалары:

- харыының долу болгаш шын, бадыткалдыг болуру;
- бердинген онаалганы билиринин деңнели; чогаадыкчы ажылдардан, чижээ, уругларның төлевилелдеринге негелделерни билиринин, күүсеткенинин деңнели;
- немелде материалдар-биле азы чогаадыкчы арганы ажыглап ажылдаанының бадыткалы;
- бодунун харыызының дылын шын тургузуп билири.

«5» деп демдекти өөренип эрткен чүүлү-биле харыызын холбап шыдаар, делгеренгей тайылбырны кылып, тода, шын чугаалап; алган билиин ажыглап болгаш чижектер-биле бадыткап билир болза, салыр.

«4» деп демдекти үстүндө демдектин негелделеринге дүгжүп турар, ынчалза-даа 1-2 чазыг кылгаш, боду эдип аптар болза; дүрүмнерни чижектер-биле бадыткап шыдавас; грамматиктиг сайгарылгага улуг эвес чазыгларны кылыптар, ынчалза-даа ук чазыгларны башкының азы эштеринин дузазы-биле дораан эдип шыдаптар болза, салыр;

«3» деп демдекти теманы билир болгаш материалдың кол утказын шингээдиң алган, ынчалза-даа материалды долузу-биле билбес; дүрүмнерни шын чугаалап, бадыткап шыдавас; чугаазында грамматиктиг чазыглар кылганда, салыр.

«2» деп демдекти өөреникчи эрткен азы өөренип турар темазының хөй кезиин билбес; айтырыгга холбаалыг харыылап шыдавас; дүрүмнерни чижектер-биле бадыткап шыдавас; харыызы бүрөнчиг эвес болза, салыр.

«1» деп демдекти өөреникчи эрткен азы өөренип турар материалын шуут билбес болза салыр.

Бижимел ажылдарның хевирлери болгаш оларга демдектер салырының негелделери:
Эдертиг

Эдертиглер болгаш чогаадыглар чугаа сайзырадырының хевирлери болурундан аңгыда, өөреникчилериниң билиин хынаарының бир аргазы болур. Эдертиглерге сөзүглелдерни өөреникчилерниң (азы класстың) ниити байдалын, билииниң деңгелин, назы-харын барымдаалап шилип алыр. Сөзүглелдин кол бодалын, темазын болгаш микротемаларын ылгап билирин, утказын эдерти дамчытканын чугулалап көөр.

Эдертигнин хемчээли (ортумаа-биле):

8 класс – 250-300 сөс

9 класс – 300-350 сөс

Үнелээри:

1.Сөзүглелдин утказын канчалдыр дамчытканынга демдектер:

- долу дамчыткан болза – «5»
- долузу-биле эвес, улуг эвес хажыдышкынның база чедир киирттинмээн бир эпизод бар болза – «4»
- ийи хире эпизодту киирбээн болгаш сөзүглелдин лексиказын өскерттип, ында чурумалдыг аргаларны чедир дамчытпаан болза – «3»
- утказын дамчыдып шыдаваан болза – «2»

2. Шын бижилге частырыгларын кылганы дээш демдектер:

- улуг эвес болгаш билбейн эрттирипкен чаңгыс таварылга бар болза – «5»
- 2-3 частырыг бар болза – «4»
- 4-6 чедир частырыг бар болза – «3»
- 7 частырыг бар болза – «2»
- 8-тен хөй частырыг бар болза – «1»

Эдертигге орфография, пунктуация, стилистика талазы-биле частырыгларны, тус-тузунда санаар:

«5» деп демдекти салыры – 0/1/0, 0/0/1 частырыглыг болза;

«4» деп демдекти салыры – 1/1/0, 1/1/1, 0/1/1, 0/2/0, 2/0/0

«3» деп демдекти салыры – 1/2/1, 2/2/2, 3/0/2, 3/1/2

«2» деп демдекти салыры – 0/7/0, 7/0/0, 5/2/0, 4/3/0, 3/2/2

«1»деп демдекти салыры – 1/7/0, 2/5/1, 3/4/1, 3/3/2, 3/2/3 болгаш оон-даа хөй

Диктантыга немелде онаалгаларның санындан хамааржыр. Чижээлээрге, 3 онаалга бар болза, бир шын харыыга-ла бир балл: 3 балл- «5», 2 балл – «4», 1 балл – «3» 0 балл – «2»

Чогаадыг

Чогаадыгның хемчээли (ортумаа-биле):

8 класс – 140-160 сөс (кыдырааш арынының чижек хемчээли –2,0-2,5)

9 класс – 160-180 сөс (кыдырааш арынының чижек хемчээли – 2,5-3,0)

Үнелээри:

Чогаадыгга кол кичээнгей салыр чүүл – оон утказын байлак, тода, уран-чечен дыл-биле дамчытканы. Ынчангаш долу утка-шынарлыг чогаадыгны бижиир дизе, дараазында негелделерни күүседир:

- бердинген темага дүүштүр;
- ук теманы долузу-биле ажыдар;
- чугаалап турар чүүлүн, бодалын тодаргай чижектер, эпизодтарны, болуушкуннарны кирип тургаш, бадыткаар;
- сөзүглелдин кезектерин план езугаар логиктиг харылзаалыг кылдыр бижиир;

- бот-тускайлаң ажылдаар;
- стиль талазы-биле чаңгыс аай (хууда үнелел, деңнелге, темага хамаарышкан бодалдар), бот-онзагай, дылы уран-чечен болур;
- эпиграфтарны болгаш цитаталарны чогуур черлерге, утказынга дүүштүр ажыглаар;
- төөгүлүг болгаш литературлуг болуушкуннарны, фактыларны шын ажыглаар;
- тыва литературлуг дылдың стиль болгаш грамматиктиг нормаларын сагыыр, шын ажыглаар;
- чогаадыгның кезектериниң аразы шилчилгелиг болур;
- херек чок черде катаптаашкыннарны болдурбас.

«5» – 1 орфографтыг азы пунктуастыг частырыг; теманы хандыр болгаш бадыткалдыг ажыткан, чогаалдың сөзүглелин болгаш аңаа хамаарышкан ажылдарны кончуг эки билир; утказын дес-дараалаштыр, шилчилгелерни шынныг ажыглап тургаш, чогаалдың композициязының кезектерин чогуур пропорцияларга (хемчээлдерге) литературлуг дылдың нормаларын сагып бижээн; утказынга 1 улуг эвес хажыдышкынны эрттирипкен болза, салып болур.

«4»–2/2, 1/3 орфографтыг, пунктуастыг частырыг; теманы бадыткалдар дузазы-биле ажыдып шыдаан; чогаалдың сөзүглелин билир деп чүве цитаталар, эпизодтар, болуушкуннардан иле; чогаадыгның композициязын сагаан; кирилдези, кол кезээ, түннели тодаргай; литературлуг дылдың нормаларын сагып бижээн; дылы тода, чедингир; утказында 2-3, домак тургузуунда 2-3 частырыгларны эрттирипкенде, салып болур.

«3»– 4/3,5/2 орфографтыг, пунктуастыг частырыг; ниитизи-биле утказынга чоокшуладыр бижээн, ынчалза-даа болуушкуннарны чаңгыс аайжыдып каан, чамдык черлерде түннелдер чок, кезектериниң аразында харылзаа шоолуг сагыттынмаан; логиказында четпестерлиг; түннелдер кылырда, улуг эвес хажыдышкыннарлыг; утказында 3 хире, домак тургузуунда 3-4 частырыгларны эрттирипкенде, салып болур.

«2»–4/4, 5/3 орфографтыг, пунктуастыг частырыг; темазын ажыдып шыдаваан азы темага дүүшпес; кандыг-даа түннелдер чок, анаа-ла болуушкуннарны дес-дараалаштыр бижээн; сөзүглелге даянмаан; чогаалдан цитаталар, тодаргай чижектер киирбээн; ниити сөстерден, домактардан тургустунган; кезектериниң аразында харылзаа чок, сөс курлавыры ядыы, домактары чевен; литературлуг нормаларны сагываан, чогаалдың стилин сагываан; утказында 4 хире, домак тургузуунда 5-6 частырыгларны эрттирипкенде, салып болур.

«1» - 5/4, 4/5-тен хөй орфографтыг, пунктуастыг частырыг; темазын ажыдып шыдаваан азы темага дүүшпес; кандыг-даа түннелдер чок, анаа-ла болуушкуннарны уш-баш чок бижээн; сөзүглелге даянмаан; чогаалдан цитаталар, тодаргай чижектер киирбээн; частырыглыг, утка чок ниити сөстерден, домактардан тургустунган; кезектериниң аразында харылзаа шуут чок, сөс курлавыры ядыы, домактары утка чок; литературлуг нормаларны сагываан, чогаалдың стилин сагываан; утказында 5-тен хөй, домак тургузуунда 7-тен хөй частырыгларны эрттирипкенде, салып болур.

9класс. Тыва чогаал. Календарь-тематиктиг план

Чогаалдың кезектери	№	Кичээлдің темалары 1-ги улдуң	Шак тар саны	Ай,хүннери	
				План езугаар	Херек кырында

	1	Кирилде кичээл. Тыва чечен чогаалдың сайзыралының оруу.	1ш	07.09	
I-ги кезек. Мөңгө даштың сарыны...	2-	Бурунгу бижимел тураскаалдар. Култегин. Означенное суурдан тывылган тураскаал.	1ш	09.09	
	3	Юрий Шойдакович Кюнзегеш «Көк-Эл».Балладаның тема, идеязы, дылының онзагайы.	1ш	14.09	
	4	Юрий Шойдакович Кюнзегеш «Багырның хылыжы». Балладаның тема, идеязы, дылының онзагайы.	1ш	16.09	
	5	Александр Даржай «Бурунгунуң изи-биле» Шүлүглелдин тема, идеязы, дылының онзагайы	1ш	21.09	
	6	Игорь Иргит «Көжээ дажы». Шүлүктүң тема, идеязы, дылының онзагайы	1ш	23.09	
II.Таңды,Саян-ийи сынның аразынга...	7	Салчак Тока «Каргыга чорааным».Очерктин утказы,тема,идеязы.	1ш	28.09	
	8	Салчак Тока «Каргыга чорааным».Очеркте ажыглаан чурумалдыг аргалар.	1ш	30.09	
	9	Чогаал теориязы.Очерк дугайында билиг.	1ш	05.10	
	10	Чогаадыг. Мээң ынак чогаалым.	1ш	07.10	
	11	Степан Сарыг-оол”Саны-Моге”. Шүлүглелдин 1-ги кезээниң утказы, тема, идеязы, ажыглаттынган чурумалдыг аргалар.	1ш	12.10	
	12	Степан Сарыг-оол”Саны-Моге”. Шүлүглелдин 2-ги кезээниң утказы, тема, идеязы ажыглаттынган чурумалдыг аргалар.	1ш	14.10	
	13	Монгуш Идам-Сүрүң “ Союспаң”.Балладаның тема,идеязы,сюжеди.	1ш	19.10	
	14	Чогаал теориязы.Баллада дугайында билиг.	1ш	21.10	
	15	Чогаадыг . Мээң ынак маадырым.	1ш	26.10	
		2-ги улдуң			
	16	Сергей Пюрбю «Чечек». Шүлүглелдин 1-ги,2-ги кезектериниң утказы, тема, идеязы, ажыглаттынган чурумалдыг аргалар.	1ш	09.11	
	17	Сергей Пюрбю «Чечек». Шүлүглелдин 3–кү кезээниң утказы, тема, идеязы, ажыглаттынган чурумалдыг аргалар	1ш	11.11	
	18	Чогаадыг. Чечек-тура-соруктуг маадыр.	1ш	16.11	
	19	Чогаал теориязы.Шүлүк чогаалының лиро-эпиктиг хевириниң дугайында билиг.	1ш	18.11	
	20	Сергей Пюрбю «Кара-Суг», «Хайыракан». Шүлүктерниң тема,идеязы, дылыныңтонзагайы.	1ш	23.11	
III кезээ. Кижичурттуг,куш уялыг.	21	Зоя Намзырай «Аяк хээлиг Тыва чуртум». Шүлүктерниң тема,идеязы, дылының тонзагайы	1ш	25.11	
	22	Николай Куулар «Аңнаашкын соонда».Чечен чугааның утказы,темазын тодарадыр.	1ш	30.11	

	23	Николай Куулар «Аңнаашкын соонда».Чечен чугааның сюжеттиг шугумун тодарадып сайгарар.	1ш	02.12	
	24	Виктор Шогжапович Көк-оол «Хайыраан бот».Шииниң 1-ги кожегезиниң 1-ги,2-ги көргүзүглерииниң уткалары.	1ш	07.12	
	25	Виктор Шогжапович Көк-оол «Хайыраан бот».Шииниң 3-кү кожегезиниң 4--кү,5-ки көргүзүглерииниң уткалары.	1ш	09.12	
	26	Виктор Шогжапович Көк-оол «Хайыраан бот». Шииде омур- хевирлерни болуктеп,характеристика бээр	1ш	14.12	
	27	Виктор Шогжапович Көк-оол «Хайыраан бот». Шииниң сюжедин сайгарар.	1ш	16.12	
	28	Чогаал теориязы.Трагедия-шии чогаалының хевири.	1ш	21.12	
	29	Чогаадыг. Карага чагаа.	1ш	23.12	
	30	Чогаадыгның сайгарылгазы. Ниити катаптаашкын.Тест-биле ажыл.	1ш	28.12	
	31	2-ги улдуңда ниити өөрөнгөн чогаалдар сайгарылгазы	1ш	30.12	
		3-кү улдуң			
IV кезээ. Дайын дээрге дарызыг чыт...	32	Сергей Пюрбю «Тулчуушкунче». Шүлүктүң тема,идеязы,дылының онзагайы.	1ш	11.01	
	33	Сергей Пюрбю «Кызыл кош». Шүлүктүң тема,идеязы,дылының онзагайы.Омур хевирлери.	1ш	13.01	
	34	Степан Сарыг-оол «Белек».Тоожунуң 1-ги эгезиниң утказы.	1ш	18.01	
	35	Степан Сарыг-оол «Белек».Тоожунуң 2-ги,3-кү эгелериниң уткалары.	1ш	20.01	
	36	Степан Сарыг-оол «Белек».Тоожунуң -4-кү,5-ки эгелериниң уткалары.	1ш	25.01	
	37	Степан Сарыг-оол «Белек».Тоожунуң 7-ги эгезиниң утказы.	1ш	27.01	
	38	Степан Сарыг-оол «Белек».Тоожунуң 8-ки эгезиниң утказы.	1ш	01.02	
	39	Олег Саган-оол «Арат чоннуң мурнундан».Чогаалдың үзүндүлеринде сюжеттиг шугум.	1ш	03.02	
	40	Чогаадыг. Маадырлыг Кызыл Шеригге тыва чоннуң белээ.	1ш	08.02	
V кезек. Тос-ла чүзүн малымайны.	41	Чогаадыгның сайгарылгазы.Василий Лудупович Эренчин «Дөнен-Шилгим»,»Кадарчы уруг». Шүлүктүң уткалары,тема,идеялары,дылының онзагайлары.	1ш	10.02	
	42	Чогаадыг. Кадарарда,хоюм чараш...	1ш	15.02	
	43	Екатерина Туктуг-ооловна Танова «Кара-Бай».Тоожудан эгелер.1-ги,2-ги,3-кү эгелерниң	1ш	17.02	

		уткалары.			
	44	Екатерина Туктуг-ооловна Танова «Кара-Бай».Тоожудан эгелер.3-кү,4-кү эгелерниң уткалары.	1ш	22.02	
	45	Екатерина Туктуг-ооловна Танова «Кара-Бай».Тоожудан эгелер.5-ки,6-гы эгелерниң уткалары.	1ш	24.02	
	46	Екатерина Туктуг-ооловна Танова «Кара-Бай».Тоожуда овор-хевирлерниң сайгарылгазы.	1ш	29.02	
	47	Екатерина Туктуг-ооловна Танова «Кара-Бай».Тоожуда сюжеттиг шугум.	1ш	02.03	
	48	Владимир Серен-оол «Өгже чалалга».Шулуктүң темазы,идеязы,дылының онзагайы.	1ш	07.03	
	49	Чогаадыг. Өг-тыва чоннун өргээзи.	1ш	09.03	
	50	Чогаадыгның сайгарылгазы.Ниити катаптаашкын	1ш	14.03	
	51	3-кү улдуңда өөрөнгөн чогаалдарга катаптаашкын	1ш	16.03	
	52	Ниити катаптаашкын.	1ш	21.03	
		4-кү улдуң			
VI кезек. Аспас дизе,хая көрүн...	53	Александр Даржай «Оңгар».Тоожунуң утказы.	1ш	04.04	
	54	Александр Даржай «Оңгар». Овор-хевирлер.	1ш	06.04	
	55	Александр Даржай «Оңгар». Сюжеттиг шугум.	1ш	11.04	
	56	Александр Даржай «Он рубль».Чечен чугааның 1-ги,2-ги,3-кү эгелериниң уткалары.	1ш	13.04	
	57	Кичээл-диспут. Чогаалда көдүртүнгөн чугула айтырыг	1ш	18.04	
	58	Чогаадыг-сайгарылга. Ава кижиниң ажы-төлүңгө ынакшылы.	1ш	20.04	
	59	Класстан дашкаар номчулга кичээли. Аныяк салгалдың чогаалчылары.	1ш	25.04	
	60	Феликс Шаажаң-Хөөевич Сеглеңмей «Тын дээш демисел».Чечен чугааның 1-ги,2-ги эгелериниң уткалары.	1ш	27.04	
	61	Феликс Шаажаң-Хөөевич Сеглеңмей «Тын дээш демисел».Чечен чугааның 3-кү,4-кү эгелериниң уткалары	1ш	02.05	
	62	Феликс Шаажаң-Хөөевич Сеглеңмей «Тын дээш демисел».Чечен чугааның 5-ки,6-гы эгелериниң уткалары	1ш	04.05	
	63	Феликс Шаажаң-Хөөевич Сеглеңмей «Тын дээш демисел».Чечен чугааның 7-ги эгениң утказы	1ш	11.05	
	64	Чогаалда овор-хевирлериниң болгаш сюжеттиг шугумнуң сайгарылгазы.	1ш	16.05	
	65	Монгуш Кунгаевич Өлчей-оол «Үш чүве...»деп шүлүүнүң утказы,тема,идеязы,тургузуу.	1ш	18.05	
	66	Эдуард Байырович Мижит «Сүбедей».Шүлүглелдин	1ш	23.05	

		кезектер аайы-биле утказы,маадырның овур-хевири көргүскени.			
	67	Александр Даржай «Тыва дылым» Шүлүктүң тема,идеязы,дылының онзагайы.	1ш	25.05	
	68	Чылда өөрөнгөн чогаалдарга ниити катаптаашкын.	1ш	30.05	